

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА І ФІЛОСОФІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Буяшенко В.В. (м. Київ)

Анотації

Статтю присвячено осмисленню понятійної структури соціальної допомоги, стрижнем якої виступає ідея прав людини. Спираючись на зарубіжні і вітчизняні джерела, авторка прагне довести, що втілення цієї ідеї в життя вимагає не тільки гарних законів і відповідних матеріальних ресурсів, необхідна також спеціальна система індивідуалізованої допомоги тим людям, які з тих чи інших причин не вписуються у сучасне суспільство, залишаються за бортом.

This article dedicated to judgement the conceptual structure of social service which is based on idea of Human rights. On the ground of modern foreign and Ukraine philosophic and scientific literature sources it is showed that to provide this idea to life, good laws, material resources and system of individual help are necessary.

Ключові слова

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА, ПРАВА ЛЮДИНИ, ЛЮДИНА, СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ГУМАНІСТИЧНИЙ ТИП ЗВ'ЯЗКІВ, ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ, МОРАЛЬНЕ ПРАВО, УТИЛІТАРИЗМ

Вступ

Поняття „прав людини ” для сучасного наукового дискурсу стало настільки природним і звичним, що не викликає ніяких сумнівів та проблем. Здається воно існувало вічно і завжди, хоча насправді – це пізній винахід людства. Це поняття вперше виникло в західній Європі та США приблизно два століття назад, і тільки потім вкоренилося у колективну свідомість. Для країн пострадянського простору, у більшості випадків, це поняття так і залишається більше теоретичною конструкцією ніж реальністю внаслідок відсутності дійових механізмів їх реалізації. Безсистемні соціальні зміни в Україні 90-х років ХХ ст. довели небезпечність втілення політиками курсу суцільного підпорядкування суспільства ранній ліберальній ідеології економічної свободи, яка характеризується утвердженням спрощених форм економічного лібералізму, ерозією системи соціального захисту, погіршенням життєвих шансів великих мас людей. Ці зміни обумовили перманентне зростання нерівності у всіх сферах суцільного життя та у якості життя в цілому. Індивід та суспільство в цілому втратили точку опертя, виникла необхідність пошуку нових раціональних форм суцільного життя, ціннісних орієнтацій та нових параметрів соціальної інтеграції різноманітних груп, спільнот, прошарків. Поступово усе

більше людей починають усвідомлювати, що держава та суспільство не можуть бути успішними, коли громадяни не можуть скористатися цивілізаційними соціальними та гуманітарними стандартами якості життя. Результатом усвідомлення необхідності виправити власну розгармонізованість, що виникла внаслідок тих чи інших обставин є активізація соціальної допомоги, але вже на принципово нових засадах для пострадянських країн.

У фокусі стратегії соціальної допомоги є людина, в її цілісності, цілісності її світу, її індивідуальності та універсальності. Як суспільство так і держава усвідомлюють необхідність соціальної допомоги, бо вона постійно нагадує йому про його недосконалість, але чи очікує, чи прагне цієї допомоги сам суб'єкт допомоги? Можливо його «життєва позиція» є певною неґацією чи бунтом проти того соціального простору в межах якого відбувається його реалізація? Чи не буде наше прагнення до соціальної допомоги свавіллям, що руйнує людське Я? Чи не приведе вона до парадоксу коли сама соціальна допомога перетвориться на деструктивну силу як людини так і життєвого простору в цілому? Чи не сприяє соціальна допомога формуванню безвідповідальності індивіда за власну життєдіяльність та споживацтву по відношенню до суспільства? Чи не порушує соціальна допомога своїм втручанням прав людини? Чи можливо вона виступає механізмом підтримки прав людини в суспільстві?

Аналіз досліджень і публікацій.

Перші спроби усвідомлення сутності поняття „прав людини” сягають доби Нового часу та Просвітництва. Представники утилітаризму (І.Бентам та ін.) намагалися підвести під це поняття якийсь абсолютний або науковий фундамент. Згодом ця ідея перетворилася на філософію прав людини, тобто систему логічно пов'язаних абстрактних принципів, категорій та цінностей, „основоположних морально-правових норм, що формулюють принципи відносин між індивідом та суспільством в особі інституцій влади”. Нерідко цю ідею використовували задля прикриття інтересів окремих груп чи як пропагандистський засіб. Особливої актуалізації вона набуває в ХІХ ст. – початку ХХ ст. у процесі пошуку витоків дискурсу несвободи при обговоренні теорії „держави загального добробуту”(„welfare state”, або state as the producer of wellbeing).

Ядро цієї філософії утворює набір тверджень про те, що кожна людина володіє абсолютним та очевидним правом на певні блага, безвідносно до етнічних, расових, релігійних та будь-яких інших відмінностей або належності до локальної культурної традиції. Філософія прав людини – це комплекс уявлень про реальний та ідеальний устрій суспільства, та місце індивідуума в ньому. Вона прямо чи опосередковано спрямована на рішення проблем соціальної справедливості. Дотримання соціальної справедливості є

неодмінною умовою стабільності й усталеності суспільства, динамізму його розвитку. За всієї різноманітності соціально-філософських рефлексій у західному науковому дискурсі переважна більшість з них спирається на ідею раціонального суспільства, яка передбачає організацію суспільного життя відповідно до вимог розуму.

Практика суспільного розвитку свідчить, що ідеали філософії прав людини втілювалися в життя мирним або революційним шляхом реформаторами, які прагнули перетворити суспільство відповідно до своїх моделей покращення суспільної взаємодії. Відповідно до історичної спрямованості громадянських реформ виділяють такі цикли боротьби за права людини: 1) боротьба за громадянські права та політичну рівність; 2) держава загального добробуту і соціальна справедливість; 3) індивідуальність і право вибору. Ці цикли боротьби за права людини перегукуються з класифікацією прав людини Г. Еллінека: громадськими, політичними та соціальними. Представники соціально-філософської думки ХХ ст. (А.Карась, Я.Пасько та ін.) вважають, що розгортання соціально-історичної практики показало, що неможливо ствердити права людини в суспільстві без залучення творчого потенціалу громадянського суспільства, яке сприяє розширенню прав особи, визнанню її суспільному значенню, її ролі, які узгоджуються з гуманістичними вимірами розвитку людства.

Історія становлення соціальної допомоги співпадає з основними циклами боротьби за права людини, але якщо на ранніх етапах свого становлення вони йшли паралельними шляхами, то згодом їхні шляхи стали усе частіше перехрещуватися, а потім зовсім співпали. На межі ХІХ - ХХ ст. Мері Ричмонд у процесі теоретичного обґрунтування соціальної допомоги в працях «Дружній візит до бідних: керівництво для робітників благочинних організацій» (1899) та «Соціальні діагнози» (1917) було чітко зафіксовано, що соціальна допомога не є варіантом релігійної доброчинності, яка уходить своїм корінням в середньовіччя. Доброчинність та соціальну допомогу поєднує лише спільна альтруїстична настанова. По усім іншим параметрам – цілям, методам і структурі, - вони значно різняться. Важливішою рушійною силою людей, які займалися доброчинністю, є почуття їх морального обов'язку і прагнення робити добро. Ці риси витікали з віри в безсмертя душі. Акцент робився у цьому випадку не на людині, яка робить добро, а її внесок вимірювався розміром та тривалістю допомоги. Сучасна соціальна допомога виходить з того, щоб людина, якій вона надається, змогла би обходитися без цієї соціальної допомоги. Втілення цієї ідеї в життя вимагає певних матеріальних ресурсів та дотримання прав людини. Обставини складаються таким чином, що соціальна допомога, надаючи підтримку людині, начебто повинна постійно балансувати між суспільними інтересами та індивідуальними потребами, або навпаки. Постає питання, що повинно стати головним стрижнем в реалізації

своєї мети для соціальної допомоги. новка завдання. Проаналізувати сутність соціальної допомоги у сучасному науковому дискурсі. Показати, що стрижнем соціальної допомоги виступає ідея прав людини. Довести, що втілення цієї ідеї в життя вимагає не тільки гарних законів і відповідних матеріальних ресурсів, необхідна також спеціальна система індивідуалізованої допомоги тим людям, які з тих чи інших причин не вписуються у сучасне суспільство, залишаються за бортом.

Соціальна допомога в науковому дискурсі. Сьогодення свідчить, що однозначності в розумінні соціальної допомоги не існує. Її усвідомлення залишається не визначеним навіть в професійному науковому дискурсі, що приводить до ускладнень як в методологічній так і в практичній площині. В залежності від мети дослідження науковцями при розгляді проблем соціальної підтримки вживаються різні поняття «соціальна політика», «соціальний захист», «соціальна робота», «соціальні послуги». В зарубіжних джерелах, зокрема в розвідках С.Шардлоу, Ш.Рамон, Ф.Нойман, Г. фон Хаферкамп вживаються поняття «державна допомога», «надання соціальних виплат і соціального розподілу», «соціальні послуги», «соціальна робота». Національна асоціація соціальних працівників США у своїх теоретичних розвідках з цієї проблематики більше застосовує поняття «соціальної допомоги».

В російській науковій школі переважно вживається поняття «соціальна робота». Цій проблематиці присвятили свої розвідки Є. І. Холостова, С. А. Белічева, В. Г. Бочарова, С. І. Григор'єва, Л. Г. Гуслякова та ін. В цих розвідках «соціальна робота» в більшості випадків розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики, «особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування. Головна мета соціальної роботи - турбота про добробут і розкриття можливостей і здібностей особистості, сім'ї, суспільства до нормального соціального функціонування».

Вітчизняні дослідники та практики також здебільшого оперують поняттям «соціальна робота». А. Й. Капська, І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко, Г.М. Коваль, В. В. Полтавець, А.І. Андрущенко зосереджують свою увагу на проблемах теорії і практики соціальної роботи. Так, В.І. Андрущенко, М.П. Лукашевич та інші, спираючись на теоретичні пошуки О. Холостової, розуміють «соціальну роботу» як професійну діяльність з надання допомоги інвалідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їхньої здатності до соціального функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей. В останнє десятиріччя у зв'язку з становленням соціальної допомоги безпосередньо на Україні, зі

збільшенням кількості соціальних агенцій, формуванням ринку надання соціальних послуг усе більше починають говорити про соціальну допомогу як про механізм самоконтролю суспільства над самим собою. Соціальна допомога – це механізм самоконтролю суспільства, формування якого стало результатом раціонального усвідомлення необхідності такої допомоги в суспільстві для його подальшого поступу і який в той же час не порушує принципів лібертарності, виконує найважливішу для суспільства функцію стабілізації і збереження соціуму, підтримання й гармонізації суспільних відносин, забезпечення умов для постійного його розвитку. Механізм, який інкорпорує як державні інституції так і інституції громадянського суспільства за для вирішення актуальних соціальних проблем і унеможливлення соціальних хвороб та вибухів. Без такої гармонізації неможливо не тільки розраховувати на суспільний поступ, але й свідомо обирати і застосовувати раціональні інструменти соціального проектування, оптимальні соціальні механізми, які надають можливість приймати значущі рішення у соціальній сфері та інноваційній діяльності. Органічна доповненість цих інституцій є запорукою виникнення та збереження соціального капіталу - норм та мережі громадської активності, що підвищують ефективність суспільства, полегшуючи координацію дій між суспільством та владою.

Визначення соціальної допомоги на наш погляд з самого початку повинно виходити з компліментарності, яка інтегрує в собі права і обов'язки щодо змістовної сторони соціальної допомоги: припис щодо піклування, конкретизацію змісту самої допомоги і в той же час повагу до прав інших і захист від замаху на життя та самореалізацію кожного. Ця компліментарність поєднує в собі два основні способи розмірковування про світ та моральний вибір. Один з них - «обов'язок», смисл якого в виконанні зобов'язань щодо людських потреб, які виникають на рівні структур повсякденного буття та прав окремої людини. Інший – «право», основу якого утворюють принцип справедливості, рівності та прав окремої людини.

Соціальна допомога зосереджує увагу на глибинній сутності людини і її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їхньому розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних протиріч та конфліктів не тільки на макрорівні а й на мікрорівні. Як суспільне явище соціальна допомога є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує в конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальна допомога в своєму функціональному аспекті при рішенні певних проблем виходить за межі державності і не визнає кордонів (наприклад, проблеми СНІДу, наркотичної залежності та ін.), що набуває особливого значення у зв'язку з глобалізаційними

змiнами, оскільки вона виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності.

XX століття з його соціальними катаклізмами, колосальними зрушеннями у всіх сферах життєдіяльності людей з кожним кроком ускладнює соціальну взаємодію і породжує нові проблеми. Порушена природна структура соціуму, відбулися незворотні зміни в укладі життя, світогляді, культурі, психології мас. Сьогодні людство усе більше задумується про ціну прогресу, його цілі, зміст, природні межі. З релігійних і наукових трактатів все настирливіше чути нагадування про можливий кінець людської історії у зв'язку із загибеллю сучасної цивілізації. Розчиняти себе в загальній масі антигуманно і практично неможливо для сучасної людини - освіченої, скептичної, індивідуалістичної. Та повний відрив від людської спільності повертається для неї пасткою і страхом. З цих позицій благо людини є критерієм оцінки усіх явищ навколишньої дійсності, а сама людина може бути для іншої лише метою, а не засобом. Антропологічна парадигма, одна з фундаментальних основ гуманізму як системи мислення, містить в центрі уваги людину в якості визначальної цінності. Як тільки гуманізм зробив людину визначальною цінністю центру людського буття, гуманізм мислить усе, що створюється «від» та «для» людини. Антропологічний поворот філософського мислення, з його акцентуацією уваги на індивідуумі, здійснений у середині XX століття привніс нові аспекти в розуміння соціальної допомоги, де ключовими стають поняття «свобода», «вибір», «можливості», «право». Гуманістичний світогляд часів Відродження відбивав соціальну дійсність з точки зору не суцього, а повинного, необхідного, в той час як XX століття прагнуло до втілення його принципів тут-і-тепер. Він немовби висував до суспільного сьогодення і окремих його представників високі вимоги, які втілити нелегко і в соціальному розумінні, і в особистісній практиці. Ці вимоги визначали вектор, спрямування життя суспільства на усіх його рівнях - від всезагального до індивідуального. З цього часу соціальна допомога розглядається вже не як ситуативне явище, обумовлене ступенем розвитку моральності суспільства, а як створення умов для реалізації індивідом своїх природних прав бути людиною за будь-яких обставин. Концептуальні розвідки цього часу переважним чином відштовхуються від ідеї морального права як необхідного елемента гуманізму.

Гуманістичний тип зв'язків між людьми передбачає безкорисливу їх основу, поки що він рідко проявляється у суспільстві, яке ґрунтується на корисливості. Та в міру «дорослішання» людства ця засада його суспільного життя, слід сподіватися, ширшатиме, змінюватиметься. Гуманістичний світогляд передбачає визнання невід'ємних прав людини, а ця ідея здобуває прихильність і розуміння серед найрізноманітніших верств населення, стає принципом міжнародного

співробітництва. У цьому контексті ми можемо говорити про декілька шляхів концептуалізації соціальної допомоги в суспільстві. Перший – дещо нігілістичний - приводить до висновку, що соціальної допомоги взагалі не існує, оскільки неможливо встановити якісь загальні принципи та правила, на основі яких вона існує та повинна реалізовуватися. Другий (найбільш значимий для нашого дослідження) спосіб – дещо натуралістичний, який враховує моральні, соціальні та природні права людини. Підґрунтям для цього варіанту стали теоретичні пошуки Г. Харта, які резюмовані в його відомій роботі «Чи існують природні права?».

Соціальна допомога та ідея прав людини. Більшість сучасних дослідників незалежно від того, яке поняття вважає базовим в контексті соціальної підтримки, виходить з того, що необхідність у ній виникає в процесі соціальної взаємодії. Які правила визначають інтенціональність людської поведінки в процесі цієї взаємодії? Харт зазначає, що спочатку взаємостосунки між людьми визначалися звичайним правом, традицією, укладом життя, але з часом поступово починає розширюватися міра особистої свободи людини, у неї збільшуються можливості вільного і усвідомленого вибору у виконанні чи ігноруванні тієї або іншої норми, вимоги, така ситуація з часом визнається суспільством, поглиблюється, ширшає. Індивідууми усвідомлюють факт володіння правами, цей факт усвідомлення відтворюється в концепції моральних прав, які стають не тільки приписом поведінки, але й формують певний вид морального кодексу для індивідуумів, для яких вони, як індивідууми, призначені. Важлива роль у цьому процесі відіграло роз'єднання релігійних заповідей і моральних приписів. Звичайно, втрата моральною нормою статусу божественної, а значить надприродної настанови, містила небезпеку послаблення її впливу, можливості поширення аморалізму (навіть в поєднанні з щирою набожністю). Але розуміння того, що моральна свобода також може розглядатися як певний механізм регулювання відносин між людьми сприяє подальшому процесу відповідальності за збереження власного життєвого простору. Саме принцип свободи вибору морального закону і особиста відповідальність за його виконання становлять основу гуманістичної поведінки сучасної людини. Зрозуміло, що ця свобода не може бути безмежною. Вона зумовлюється характером суспільної свідомості конкретних епох, країн, суспільств, існуючими в них традиціями і установками, що сприймаються людиною в процесі її соціалізації, а також вродженими особливостями даної особи. Зазначені типи моральних правил, які можна назвати природними, виникають за двох обставин. Перша обставина полягає в тому, чи відносимо ми ці правила до певного типу трансакції, а друга – виникає тоді, коли право покликано протидіяти втручанню іншої особи. Правила, що виникають при першій обставині, Харт назвав спеціальними правами, вони виникають

головним чином з обіцянок чи контрактів. Тобто ми маємо право претендувати на те, що люди обіцяють зробити для нас – це наслідок добровільної трансакції. Права також можуть бути узгоджені з окремим індивідумом, який дозволяє чи надає право іншій особі втручатися в свої справи, які без цієї угоди індивідум зміг би сам визначити для себе. Харт говорить і про третє джерело прав, яке він називає взаємністю в обмеженні. Він має на увазі, що особи, які зайняті в якій-небудь спільній діяльності відповідно до певних правил, що обмежують їх свободу, мають право вимагати такого ж підпорядкування від людей, які мають користь від їх власного підпорядкування. Саме це, на думку дослідника, є основою юридичних прав та обов'язків. Окрім визначених груп права існує ще низка прав, які умовно можна назвати оборонним чи негативними: спротив чийось діям, здатність протистояти примусу. Вони не виникають через якісь особливі взаємовідносини і тому не характерні для окремих індивідумів. Ствердити цю форму загального права, значить проголосити свободу дії там, де спеціальні права не дозволяють обмежувати ці дії. Таким чином, пріоритетність тих чи інших правил породжують різну інтенціональність людської поведінки в процесі соціальної взаємодії і актуалізують різні форми здійснення соціальної допомоги.

Принцип соціальної справедливості, на думку Г. Харта, враховує усі вище зазначені правила. Соціальна справедливість своїми «капілярами» пронизує усі сфери і сторони суспільного буття. Нею визначається реальне народовладдя, рівноправність громадян перед законом, рівність доступу їх до праці, освіти, культури, медичного обслуговування, отримання житла, забезпеченості через хворобу, інвалідність, в похилому віці і т.д. Слід водночас зазначити, що справедливість не зводиться лише до рівності. Адже люди за своєю природою не однакові й не рівні: одні фізично або духовно сильніші, інші слабші, одні молодші, другі старші і т.д. Тому несправедливо, як кажуть, стригти усіх під один гребінець, поширювати зрівнялівку нерівних. Як й інші ідеали, принцип соціальної справедливості повністю не втілюваний. Однак він здобуває усе більші можливості з розвитком економічного і культурного базису суспільства. За Г. Хартом, визнання загальних прав прямо веде до принципу, що усі люди в рівній мірі мають право бути свободними. Таким чином мислителем виділені певні форми свобод, які повинні бути враховані в сутнісній структурі соціальної допомоги. Ці форми свободи абсолютні і можуть бути ущілені протилежними правами, які можуть бути визнаними за певних обставин. Для цих прав властиві універсальність і надзвичайна важливість. Вони пройшли випробування на необхідність свого існування в природі. Саме вони виправдовують нашу громадянську і політичну активність. Вони допускають, що люди мають певний набір свобод, які вони можуть зустріти в природі. Природні права – це

«ключові» права. Значить соціальна допомога не може не рахуватися зі свободою індивідуума, вона не повинна нав'язуватись йому, вона повинна бути конкурентноспроможною серед інших варіантів вибору людини. Зрозуміло, що права людини, які визнаються вродженими, мають соціальну природу і, як такі, соціально мінливі та конкретні. Вони обмежені економічними можливостями даної країни, її історичними традиціями, менталітетом, моральною свідомістю, політичною культурою громадян. Однак неприпустимими є лише посягання на ті заповіді, які зафіксовані простими нормами моральності і які оберігають можливість життя, родинного вогнища, самостійності й відповідальності у прийнятті людиною рішень та реалізації зробленого вибору.

Окрім ідеї морального права, при осмисленні соціальної допомоги звертаються також і до ідеї соціального права. Область соціальних прав окреслити важко, оскільки вона щільно пов'язана з економічними правами індивідуума. Зрозуміло, що з часом соціальні та економічні права змінюються, і тому стає складніше їх визначити в якості абсолютних прав. В середині ХХ ст. дослідниками були запропоновані два варіанти визначення цих прав. Перший варіант знайшов своє обґрунтування в творчості Харе, який вважав, якщо існує набір принципів прийнятих групою людей і, якщо «Я» їх приймає, то ці принципи будуть утворювати правило, яке можна застосувати до цього суспільства в зазначений час. Таким чином, можна принаймні встановити тимчасові вимоги – права, що зростають або зменшуються в залежності від домінуючого на той час погляду. На підставі цього можна стверджувати, що, оскільки люди можуть вимагати соціальної захищеності, вони мають соціальне право на соціальну допомогу, але це право не є природнім правом, оскільки не можна стверджувати, що воно існує в природі, так само як і право на будь-яку з основних форм підтримки існування. Але, згідно з цим видом права, соціальна допомога – це природній механізм регламентації взаємовідносин людей в суспільстві, а результат усвідомлення певних проблем цієї взаємодії, компроміс щодо усунення тієї чи іншої конфронтації в суспільстві. Ці права щільно пов'язані зі свободами, але варто пам'ятати, що були певні обставини, які привели до згорнення свобод. Таким чином, соціальна допомога передбачає, з одного боку, - набір природних прав, які є необхідними, з іншого – права, що змінюються з часом трансформації соціального простору.

Поміж цими двома крайніми позиціями знаходиться група теорій, яка розроблена з метою створення прав, які б не залежали ні від стану природи, ні від припливів і відпливів, до яких так схильна більшість людей. Зазначена група ідей отримує різні форми. Історично ці ідеї асоціювались з точкою зору утилітаризму (І.Бентам), яка припускає виправдання на користь дій для загального блага.

Більшість прихильників цієї позиції ніколи не намагалися зробити з неї теорію природних прав, вони скоріше за все намагалися розробити принципи для реального прийняття рішень. Гармонізація соціальних інтересів, без чого неможлива стабільність суспільства, ґрунтується на зближенні крайніх значень долі суспільного багатства, що належить полярним (тобто найбільш багатим і найбіднішим) групам населення, на можливості доступу до органів прийняття рішень і до освіти, на соціальній мобільності. Здійснення усієї повноти прав людини пов'язане з серйозними внутрішніми суперечностями соціального в життєвому просторі людини. Будь-яке суспільство в якійсь мірі означає самовідмову людини від певної частини своєї свободи на користь іншої. Таким чином людина обмежується у своїх правах. Розумні межі цього явища починають порушуватися, коли держава, з допомогою якої життєдіють усі сучасні суспільства, намагається примусово обмежити права окремих громадян, змушує їх, всупереч їхньому можливому небажанню, до тих чи інших необхідних для неї дій. Як бути в такій ситуації, щоб не загострити соціальні конфлікти. Спираючись на реальний життєвий досвід утилітаризм намагається максималізувати загальний добробут, але дещо всупереч позиції зайнятої по відношенню до природного права.

Утилітаризм – це один із способів, що прагне розвинути ідеї про права, незалежно від того, що вони є природними правами. В контексті становлення соціальної допомоги пригортає увагу контрактна теорія розроблена Джоном Роулзом. Ця теорія ґрунтується на понятті узгодженої системи розподілу самозацікавленими сторонами. У центрі теорії лежить ідея «початкової позиції», яка представляє групу чоловіків і жінок, що прийшли разом для заключення соціального контракту. Це люди зі звичайними смаками, здібностями та амбіціями, але на даний момент кожному з них тимчасово невідомі риси власної особистості; вони повинні погодитися на контракт до того, як повернеться їх самосвідомість. Роулз стверджує, якщо ці чоловіки та жінки є раціональними істотами і діють виключно в власних інтересах, то вони оберуть два головні принципи справедливості та розподілу. А саме: 1) кожна людина повинна мати найбільшу політичну свободу, яка співвідноситься з тотожною свободою для усіх; 2) нерівність у владі, багатстві, статках та інших формах розподілу добробуту не повинна мати місця, за виключенням тих випадків, коли ця нерівність спрацьовує на абсолютну користь самих знедолених представників суспільства. Перший принцип виходить з констатації, що ігнорування здобутків небезпечно зростанням соціальної нестабільності, дегуманізацією суспільного життя, втратою значної частини інтелектуального і генетичного фонду, елементарним виродженням народу. Ця позиція свідчить, що люди усвідомлюють ризик. Якщо б вони були нейтральним до ризику, тоді соціальний добробут

складався би з суми індивідуальних добробутів, що вже є утилітарною позицією. Але якщо ми припускаємо, що люди не схильні до ризику, тоді вони повинні бути готовими до відмови від можливого прибутку для того щоб забезпечити собі найвищий мінімальний рівень. У такому випадку забезпечення соціальної допомоги буде надавати більше значення здобуткам і збиткам більш бідних представників суспільства та менше – більш багатим. Важливим компонентом другого принципу Роулза є гарантія того, що люба форма розподілу буде явно працювати на користь бідніших верств суспільства. В той же час, згідно його теорії, забороняються оббирання багатих, якщо це не веде до надбання бідною стороною. По великому рахунку за своєю суттю – це формула зрівняння, заснована на контрактній теорії добробуту, в яку втрутилися самозацікавлені партнери. У реалізації та задоволенні потреб і запитів людей беруть участь різні види суспільної діяльності - економічна, правова, політична, духовна, ідеологічна. Всі вони по-своєму сприяють поєднанню інтересів особи й суспільства, гарантують захист прав і свобод людини. Але в той же час тут свобода дії обмежується заключенням контракту поміж двома і більше сторонами, які можуть свobodні вступати у договірні відносини. Це викликає низку питань. Перше стосується вразливості; з ним пов'язано поняття правомірності. Чи можуть вразливі люди, такі як психічно хворі, розумово відсталі та ін. вступати в контрактні відносини і з ким? Зрозуміло, що вони не зовсім правомірні. Тому, як би там не було, можливість вільного вступу в контракт є дуже сумнівною. Дехто схильний вважати, що поняття контракту повинно стати важливою частиною захищеності, особливо якщо розглядати природні права в якості стрижень забезпечення, але на практиці це не завжди враховується. Поняття контракту, особливо при встановленні контрактних угод в справі з вразливою та неправомочною особою, підводить нас до другої області прав – добровільній передачі прав іншій особі. У сфері соціальної допомоги це може бути концептуалізовано як громадянське представництво або делегування іншому своїх прав діяти. Контрактна теорія Роулза стверджує, що необхідно шукати компромісні шляхи попередження і усунення соціальних хвороб, не порушуючи моральні свободи особи. Таким чином, переведення теоретичних пошуків щодо обґрунтування соціальної допомоги зі сфери добродійності у морально-правову зайвий раз переконало, що соціальна допомога як механізм попередження і усунення соціальних конфліктів і проблем, по-перше, не є штучно створеною конструкцією, а є онтологічною необхідністю соціальної взаємодії індивідів, яка обумовлена структурами повсякденності їх життєвого простору; по-друге, в основу реалізації соціальної допомоги повинні бути покладені природні права і свободи людини; по-третє, утилітарна цінність

соціальної допомоги полягає в гармонізації соціального простору життєдіяльності людини, по-четверте, сам об'єкт соціальної допомоги розглядається нею не тільки як біосоціальна істота, а як носій соціального потенціалу тобто береться до уваги значення ролі людського фактору в науково-технічному прогресі, інноваційній діяльності на виробництві

Досвід показує, що будь-яка неувага до потреб людей, насамперед щодо умов праці, побуту, здоров'я, ущемлення їхніх законних інтересів в підсумку спричиняють спад виробництва, загострення соціальної напруги, ускладнення політичної ситуації в країні або регіоні. Рішення конкретних соціальних проблем пов'язане не лише з правовими нормами, матеріальними можливостями, але й морально-філософськими роздумами, труднощами, пошуками. При всій багатоманітності, неповторності ситуацій провідною і визначальною має бути думка про неприпустимість посягань на права людини під час надання їй допомоги. Що вважати добром, а що злом - це питання вічне не тільки для соціальної допомоги а й для людства в цілому, чітку відповідь на нього в багатьох конкретних випадках дати нелегко, тому воно віками дискутується. Якщо ця проблема так неоднозначна, то, можливо, немає ніякого об'єктивного змісту в основних моральних нормах? Якщо вони є результатом угод, домовленостей між людьми, а ще частіше - між мислителями і правителями, то їх слід переглянути, переписати, відмінити деякі і т.д.? Гуманітарні науки і суспільна практика визнають величезний зміст конкретно-історичного і змінюваного в моральних законах і нормах, у розумінні добра і зла, доводять, що вони сформувалися на основі глибокої соціальної об'єктивності. З прадавніх часів деякі заборони і приписи, що захищають можливість людського співжиття, закріплювалися як загальнозначимі норми моралі, обов'язкові для виконання усіма членами даного суспільства. Його розвиток відбувався насамперед шляхом поширення моральних норм не лише на своїх, але й на чужих, не тільки на ближніх, але і дальніх. Цей процес супроводжувався запозиченнями, протиборством, взаємозбагаченням і т.д. Так, усі давні суспільства пройшли через страх, ненависть до чужинців. Вбити, пограбувати, завоювати іноплеменника було не злочином, а виявом мужності, інших позитивних якостей. Та пройшли віки, з'явилися світові релігії з проповідями всезагального братерства, рівності усіх - бідних і багатих - перед творцем, абсолют, і поступово нові моральні настанови набувають гуманнішого характеру. Соціальна допомога покликана сприяти гармонізації соціальних відносин і таким чином зміцнювати стабільність суспільства, забезпечувати його прогресивний розвиток на всіх основних напрямках. Це її головне завдання розв'язується взаємодією з іншими галузями суспільної взаємодії: розробляються і здійснюються, організаційно-правові, науково-технічні, соціально-економічні, культурно-виховні та інші

програми, плани, заходи, що допомагають об'єднати зусилля державних і місцевих органів, галузей, трудових колективів, громадськості для досягнення спільних суспільнозначимих цілей, розв'язання насущних проблем.

Характерною рисою сучасних моделей соціальної допомоги є те, що вони спираються на певні, чітко визначені імперативні норми і стратегії, які визнаються і вшановуються суспільством через те, що вони вкорінені в його (суспільства) життєвий простір. Джерело легітимності цих норм не міститься у зовнішніх чинниках, таких як «божественний закон» або суверенна воля монарха, а спирається на внутрішні соціальні механізми - межі «можливої» соціальної допомоги визначаються самою спільнотою, хоча значною мірою залежать від чинників, котрі не можуть цілком нею контролюватися. Справа не в гаслах щодо соціальної допомоги і навіть не в тих цінностях, які у них виголошуються, а в тлумаченні цих взаємопов'язаних цінностей суспільством, яке здійснює цю соціальну допомогу. Саме суспільство начебто задає певну модель її здійснення. Це прагнення суспільства можна назвати природною мотивацією в основі якої лежить усвідомлене чи не усвідомлене розуміння «добра».

Як необхідний вид соціальної взаємодії соціальна допомога в Україні починає стверджуватися з середини 90-х років ХХ ст. Це було спричинено масштабними змінами в суспільстві, передусім соціально-економічною кризою, а відповідно - появою вразливих груп населення, які потребували професійної допомоги, підтримки, і не лише матеріальної. Адже соціально-економічна криза супроводжувалась ідейною: руйнувалися звичні для багатьох людей ідеологічні, етичні принципи, вони опинилися наодинці з багатьма невідомими їм проблемами, що вселяло почуття невизначеності й нестабільності. Ці проблеми змусили по-новому поглянути на причини, характер та способи мінімізації соціальних проблем, які загострилися в добу «догоняючої» модернізації. Актуальні суспільні потреби обумовили відчутний інтерес до теорії і практики соціальної роботи, який постійно зростає. Основним завданням соціальної допомоги на рівні макроструктур є покращення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у сім'ї, колективі, суспільстві в цілому. Можна сказати, що соціальна допомога задає кількісні параметри, еталони, на досягнення яких має бути спрямована соціальна політика певної держави. Таким чином, сутнісну основу соціальної допомоги утворюють соціальні відносини, взаємозв'язки та взаємодія між групами людей, колективами, окремими особистостями, що займають різне становище в суспільстві, беруть неоднакову участь у його функціонуванні та розвитку, внаслідок чого вони відрізняються за рівнем та якістю життя, джерелам та розміром доходів, структурою особистого споживання.

Соціальна допомога розглядає людину в соціальному просторі як діючого суб'єкта (актора), визначає ресурсний потенціал для забезпечення активної позиції індивіда в цьому процесі, встановлює той мінімум нижче якого людина вже втрачає свої соціальні якості, завдає параметри соціальної політики, визначає критерії і індикатори ефективності соціального захисту, пропонує оптимальну модель їхнього функціонування і розвитку.

Головне в добродійній діяльності, по-перше, те, що кожен, займаючись нею, на власному досвіді переконується в необхідності і можливості впливу на соціальну ситуацію і своїй відповідальності за розв'язання найгостріших проблем. Це стосується і безробіття, і безпритульності, і наркоманії, і підліткової злочинності, і багатьох інших явних та прихованих виразок сучасного суспільства. Без широкого руху за гідне життя нічого й говорити про демократію, справедливість і гуманізм. По-друге, сьогодні важко знайти суспільство стабільне. Скрізь люди відчують свою взаємозалежність, небезпеку соціального ризику. Внаслідок цього недостатньо наполеглива особа або невдаха може стати жертвою якогось соціального лиха. Ніхто не застрахований від банкрутства, безробіття. Сімейні трагедії трапляються повсюдно. Криза в стосунках з дітьми, втеча підлітків з дому, «вплив вулиці», пошуки «сильних вражень» не минають сім'ї ні бідняків-іммігрантів, ні забезпеченої еліти. Розуміння того, що «це може статися і зі мною» змушує імущих займатися соціальною допомогою як можливою гарантією від бід, які можуть загрожувати в майбутньому. По-третє, свідомим громадянам розвиненого суспільства властиві почуття причетності до розв'язання його проблем, моральна відповідальність за стан справ у ньому.

Висновки

Сучасна соціальна допомога характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами. Її розвиток відбувається в трьох напрямках. По-перше, визначається місце соціальної допомоги в структурі суспільної життєдіяльності. По-друге, йде пошук власного теоретичного обґрунтування. По-третє, шукаються конвенційні зв'язки з іншими формами суспільної життєдіяльності. Гуманістичний світогляд заснований на визнанні невід'ємних прав людини, у тому числі права на гідне, повноцінне і щасливе життя для кожного, незалежно від його національних, расових, релігійних, вікових, статевих, індивідуальних або соціальних особливостей. Тому соціальна допомога є практичною реалізацією гуманістичного світогляду. Поняття гуманізму близьке за своїм змістом і походженням до гуманітарних проблем та інтересів суспільства, що стосуються міжособистісних взаємовідносин, сімейних зв'язків, людських контактів. Це розуміння особливо актуально для

сучасного суспільства, оскільки основу рішення усіх гуманітарних проблем утворюють гуманістичні принципи.

Джерела

1. Андрищенко, А.І. Концепція соціальної роботи: проблеми формування та розвитку/ А.І. Андрищенко // Методологія, теорія та практикум соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Х., 1999. - С.123-125
2. Бережнов А.Г. Права личности. Некоторые вопросы теории. – М., 1991.
3. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. Учеб. пособие. – М., 1997.
4. Социальная работа : уч. посібник / под ред. В.И. Курбатова - 2-е изд. - Рн/Д.: Феникс, 2003. – 568 с.
5. Социальная работа: теория и практика [Текст]: уч. посібник /под ред. проф. Е. Холостовой, А. Совина. - М.: Инфра, 2002. – 427 с.
6. Фабрициус Ф. Права человека и европейская политика. – М., 1995.
7. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2001. – 741с.
8. Харт Г. Существуют ли естественные права?// Philosophical Review.-1955.-№64.- P. 175-91

СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ И ФИЛОСОФИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Буяшенко В.В. (г. Киев)

Аннотация

Статья посвящена осмыслению понятийной структуры социальной помощи, основой которой выступает идея прав человека. Опираясь на зарубежные и отечественные первоисточники, автор пытается обосновать, что воплощение этой идеи в жизнь требует не только хороших законов и соответствующих материальных ресурсов, необходима также система индивидуальной помощи тем людям, которые с тех или иных причин не вписываются в современное общество, остаются за бортом.

Ключевые слова

СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ, ПРАВА ЧЕЛОВЕКА, ЧЕЛОВЕК, СОВРЕМЕННАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ, СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ТИП СВЯЗИ, ПРИНЦИП СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ, МОРАЛЬНОЕ ПРАВО, УТИЛИТАРИЗМ

Стаття надійшла 25.04.10 р.